*Шишко А. В.,**кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського**Луканська Г. А.,**старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин,
адміністрування та мовної підготовки
Кременчуцького інституту ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля»*

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Кожна мова – це глибоко самобутнє і специфічне явище, їй властиві свої особливості, що вирізняють та ідентифікують її з-поміж інших мов. Вона є першоелементом літератури, засобом образного відтворення предметів, явищ, змістовної форми та характеризується образністю, емоційністю, експресивністю, подекуди лаконічністю. Кожний художній твір являє собою певну концептосферу, що і створює відповідний художній світ засобами мови.

Напрямок дослідження визначено розумінням того, що основним завданням перекладача будь-якого тексту, зокрема й художнього, полягає в досягненні семантичної еквівалентності та усвідомленні факту, що проблема перекладацьких трансформацій узагалі й граматичних зокрема продовжує залишатися актуальною, оскільки постійні зміни, що відбуваються в мові оригіналу та перекладу та відображаються безпосередньо на визначенні засобів відтворення, вимагають постійної уваги та ретельного вивчення, маючи на меті підвищення рівня професійної компетентності та досягнення максимально якісного перекладу.

Метою роботи є виявлення особливостей і закономірностей використання граматичних трансформацій у процесі перекладу художнього твору з англійської на українську мову на матеріалі роману Сомерсета Моєма «Розмальована вуаль». Об'єктом дослідження є граматичні трансформації, його предметом – особливості та принципи їх використання під час передачі художнього тексту українською мовою з урахуванням її сучасних тенденцій.

Трансформації, що стосуються граматичної структури висловлювання, використовуються переважно на рівні компонентної еквівалентності. В результаті проведеного дослідження визначено частоту застосування основних перекладацьких прийомів, а саме – додавання, перестановки, вилучення, заміни, комплексної трансформації. Встановлено, що на обсяг цих перетворень можуть впливати різні суб'єктивні та об'єктивні причини та фактори, в основі яких, головним чином, лежить принцип подібності та відмінності двох мов. Однак їхня мета залишається єдиною – подолання граматичного буквализму.

Ключові слова: художній текст, концептосфера, перекладацька трансформація, заміна, перестановка, вилучення, додавання, комплексна трансформація.

Постановка проблеми. Художній переклад є однією з найбільш ефективних форм міжкультурної комунікації іншомовного автора та читача, способом передачі його творчих ідей за допомогою мовно-психологічних засобів. Будь-який художній твір – це певна концептосфера, яка створює відповідний художній світ. Побутує думка, що концептосфера – це сукуп-

ність концептів, з яких, як із музичного полотна, складається світогляд носія мови [3]. Тому надзвичайно важливим є пошук нових граней культури перекладу художнього твору, оскільки перед перекладачем у цьому випадку стоїть подвійна відповідальність і перед автором, і перед читачем за достовірність та якість перекладу тексту оригіналу. Основним завданням у процесі роботи з художнім текстом є відтворення індивідуальної своєрідності першоджерела, що виявляється переважно в лексичній системі та семантично значущих граматичних категоріях мови оригіналу. Необхідність передачі граматичних значень у перекладі залежить від їхньої функції та комунікативної значущості, а робота з подолання мовного релятивізму у процесі перекладу може бути продовжена на матеріалі інших лексичних одиниць і граматичних категорій.

Однак у процесі перекладу художнього твору з англійської мови на українську є висока ймовірність виникнення низки труднощів, що зумовлені численними розбіжностями, які пояснюються перш за все належністю двох мов до різних груп і, відповідно, існуванням у них відмінних граматичних категорій, наприклад артиклів, герундія, інфінітивних і дієприкметникових комплексів, абсолютних номінативних конструкцій, категорії числа, форм пасивної конструкції тощо. Тому саме необхідність подолання бар'єра відмінностей у мові оригіналу та мові перекладу, досягнення адекватності та максимальної достовірності і зумовлює потребу застосування перекладацьких трансформацій, зокрема граматичних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням різних аспектів художнього перекладу займалося багато мовознавців, зокрема Н. Гришкова, І. Живицька, А. Мартинюк, В. Маслова, Г. Сокаль, І. Фісак, М. Шишков, Л. Ярова та інші. Проблеми перекладацьких трансформацій, у свою чергу, розглядалися в численних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях, а саме: В. Карабана, В. Коптілова, І. Корунця, А. Мамрака, Л. Бархударова, Л. Латишева, В. Комісарова, А. Швейцера, Є. Бреуса, Я. Рецкера, Т. Левицької та багатьох інших. Однак проблема перекладацьких трансформацій узагалі та граматичних зокрема продовжує залишатися актуальною, оскільки трансформації на будь-якому рівні є невіддільною частиною перекладацької діяльності і будь-який професійно виконаний художній переклад включає в себе ті чи інші види перетворень, особливості та доцільність яких потребує постійного дослідження з метою подальшого вдосконалення рівня перекладацької компетентності.

Метою статті є спроба визначити, за допомогою яких перекладацьких трансформацій та їхніх необхідних комбінацій

перекладачеві вдається максимально відтворити іншомовний текст, враховуючи принцип подібності та відмінності двох мов на граматичному рівні, та досягти найвищого ступеня адекватності під час перекладу художнього тексту засобами української мови. Для виокремлення особливостей і закономірностей використання граматичних трансформацій у процесі перекладу з англійської мови на рідну з урахуванням основних тенденцій і напрямів сучасної української мови на цьому етапі її розвитку дослідження проведено на основі роману Сомерсета Моєма «Розмальована вуаль».

Виклад основного матеріалу. Є декілька визначень поняття граматичної трансформації, в основу яких покладено різні підходи та принципи, що побутують у сучасному вітчизняному та зарубіжному перекладознавстві. Наприклад, В. Комісаров називає граматичні трансформації (або заміни) способом перекладу, за якого граматична одиниця в оригіналі перетворюється на одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням [5]. А. Швейцер визначає граматичні трансформації як такі, за яких перетворюється формальна структура висловлювання і залишається незмінним набір сем [10]. Отже, враховуючи вищезазначені та інші проаналізовані визначення, можна стверджувати, що під граматичною перекладацькою трансформацією розуміється зміна граматичних характеристик слова, словосполучення або речення в перекладі, що застосовується з метою уникнення граматичного буквалізму, завдяки чому переклад адаптується до норм мови перекладу та стає адекватним.

Будь-яка перекладацька трансформація є мотивованою і зумовленою низкою причин і потреб. У процесі дослідження виявлено, що часом думки спеціалістів щодо мотивів використання перекладацьких трансформацій різняться. Наприклад, Л. Латишев вводить поняття «комунікативної компетенції» та виділяє три основні причини перекладацьких трансформацій: 1) відмінності в системах мови оригіналу і мови перекладу (повна відсутність чи розбіжність категорій двох мов, часткові розбіжності за обсягом значення тощо); 2) розбіжності норм мови оригіналу і мови перекладу (нормативні відхилення); 3) розбіжність узусу, тобто правила ситуативного використання мови, що відображають мовні звички і традиції певного мовного колективу, що діє в середовищі носіїв мови оригіналу і мови перекладу [6, с. 189].

А. Архипов зі свого боку виділяє вісім мотивів застосування трансформацій із метою досягнення більш високого рівня еквівалентності та адекватності: 1) прагнення уникнути порушення норм сполучуваності одиниць у мові перекладу; 2) прагнення зробити переклад більш ідіоматичним; 3) необхідність подолання міжмовних відмінностей в оформленні однорідних членів речення; 4) прагнення уникати нехарактерних для мови перекладу словотворчих моделей; 5) прагнення уникати неприродності, неестетичності деяких повторів, надлишковості, неясності і нелогічності висловів; 6) прагнення до більш компактного варіанта перекладу; 7) прагнення донести до рецептора важливу фонову інформацію або зняти надлишкову; 8) прагнення відтворити гру слів та образність [9].

Як стверджує В. Карабан, обов'язковою умовою адекватного перекладу є вміння правильно аналізувати граматичну будову іншомовних речень, правильно визначити граматичні труднощі перекладу й конструювати речення в перекладі відповідно до норм мови і жанру перекладу [4, с. 16]. Відповідно,

всі граматичні труднощі перекладу він поділяє на такі: 1) труднощі, що зумовлені розбіжностями в будові мов, у наборі їхніх граматичних категорій, форм і конструкцій; 2) труднощі, пов'язані з різним обсягом змісту подібних у двох мовах форм і конструкцій; 3) труднощі, спричинені наявністю граматичних явищ у мові тексту оригіналу, що мають відмінні від відповідних граматичних явищ мови перекладу функціональні характеристики; 4) труднощі, пов'язані з граматичними явищами, що мають різні частотні характеристики та спричинені розбіжностями в мовностилістичних нормах текстів мовами оригіналу й перекладу [4, с. 17].

Причини застосування граматичних трансформацій можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними. До об'єктивних причин відносять культурні відмінності носіїв двох мов, відмінності граматичних структур мов тощо. Суб'єктивними причинами називають недостатність часу в умовах усного перекладу, власний стиль перекладача, його належність до мови оригіналу чи перекладу тощо. Слід зазначити, що є два основні види граматичних перетворень – стійкі міжмовні відповідності, утворені за допомогою граматичних трансформацій, і контекстуальні, утворені в процесі перекладу залежно від контексту, що зумовлені відмінностями в структурах двох мов (положенням мовної одиниці в системі мови, внутрішньомовними чинниками, граматичними категоріями, відмінністю синтаксису української та англійської мов) [2].

Враховуючи різні аспекти та особливості перекладу іншомовного тексту пропонують різні класифікації цих перетворень. Наприклад, Л. Латишев, беручи за основу рівні мови (фонетичний, морфологічний, синтаксичний, лексичний), виділяє відповідно такі ж типи граматичних трансформацій [6]. За словами Л. Бархударова, всі види перетворень чи трансформацій можна звести до перестановок, заміни, додавання й опущення. Заміни, зокрема, можуть мати місце на рівні форми слова, частини мови, членів речення та інших синтаксичних перетворень [1]. А. Швейцер класифікує граматичні трансформації так: 1) поєднання речень; 2) членування речень; 3) додавання граматичних одиниць; 4) опущення граматичних елементів [10]. Bazуючись на рівневому підході, А. Мамрак поділяє перекладацькі трансформації на чотири типи: 1) перестановку; 2) заміну; 3) додавання; 4) опущення [7].

За основу аналізу особливостей перекладу роману С. Моєма «Розмальована вуаль» обрано класифікацію, запропоновану В. Карабаном, згідно з якою він виділяє перестановку, заміну, додавання, вилучення та комплексну трансформацію [4].

Перестановкою є граматична трансформація, внаслідок якої змінюється порядок слів у словосполученні або реченні. Під час перекладу аналізованого твору це перетворення найчастіше застосовуються у разі передачі англійських прислівників, присвійного відмінка та може бути зумовленим розбіжностями в розміщенні головних і другорядних членів речення в англійській та українській мовах. Наприклад: *He knew exactly what would happen and he had given her amah necessary instructions before her return* [11, с. 51]. – *Він точно знав, що станеться і віддав амі всі необхідні розпорядження до її повернення* [8, с. 54]. В наведеному прикладі перестановки зазнав прислівник *exactly*, що був переміщений під час перекладу на позицію перед присудком.

Перестановки нерідко супроводжуються іншою граматичною трансформацією – заміною, внаслідок якої змінюються

граматичні ознаки слів (наприклад, замість форми однини в перекладі вживається форма множини), частин мови (наприклад, інфінітив під час перекладу трансформується в іменник), членів речення (наприклад, додаток перетворюється під час перекладу в підмет) та речень (наприклад, просте речення перетворюється на складне та навпаки). Заміни найчастіше використовуються у випадку частин мови, зокрема прикметника у предикативній функції – на дієслово, прикметника – на іменник, іменника – на прислівник, що зумовлено різним вживанням слів і різними нормами сполучуваності в англійській та українській мовах, а іноді навіть і відсутністю частини мови з необхідним значенням у мові перекладу. Наприклад: *Her style of speaking is reminiscent of her mother* [11, с. 55]. – *Її манера спілкування нагадує манеру її матері* [8, с. 56]. В цьому випадку прикметник *reminiscent* замінено в перекладі українською дієсловом *нагадувати*.

Помічені також суттєві розбіжності у вживанні іменників в однині та множині, що пояснюють застосування заміни форми числа під час перекладу. Наприклад: *Even if he'd seen us go in there's no reason why we shouldn't hunt curios together* [11, с. 81]. – *Навіть якщо він і бачив, як ми заходили разом, у нас немає причин не спілкуватися одне з одним* [8, с. 83]. Наведений приклад демонструє випадок застосування граматичної трансформації, що полягає в заміні категорії числа – форма однини в оригіналі (*no reason*) замінена на форму множини в перекладі (*немає причин*).

Поширеною є також заміна синтаксичних структур оригіналу: слова – на словосполучення, складного речення – на просте і навпаки. Має місце також такий вид трансформації, як заміна часової форми дієслова, що пояснюється відмінностями в граматичному складі двох мов. Наприклад: *Mr. Waddington and the nuns have told me such wonderful things about you* [11, с. 166]. – *Містер Веддінгтон і сестри розповіли про тебе вражаючи речі* [8, с. 168]. В цьому випадку англійська часова форма дієслова Present Perfect була передана українською мовою за допомогою форми минулого часу *розповіли*, оскільки в українській мові немає аналогічної граматичної форми, яка б точно передавала вихідний варіант.

Додавання – це граматична трансформація, внаслідок якої в перекладі збільшується кількість слів, слівосполучень або членів речення. Воно відбувається, головним чином, із причини відсутності певного граматичного явища у мові перекладу, під час передачі англійських багатозначних дієслів, під час передачі словосполучень, що зумовлено необхідністю приведення варіанта перекладу у відповідність до норм української мови. Наприклад, в наведеному нижче реченні функціональні особливості відсутньої в українській мові англійської часової форми Present Perfect Continuous було відтворено за допомогою введення прислівника *постійно*: *I've been thinking about what you told me this afternoon* [11, с. 190]. – *Я постійно думаю про те, що ти сказала мені сьогодні вдень* [8, с. 192].

Додавання під час перекладу дієслова з метою уточнення та конкретизації значення часто застосовується під час передачі з англійської таких дієслів, як *be*, *have*, *get*, *take*, *keep* тощо. Наприклад: *The chapel was no more than a long low room with white washed walls and rows of deal benches...* [11, с. 139]. – *Каплиця являла собою не що інше, як довгу низьку кімнату з білими стінами та рядами лавок* [8, с. 141]. У цьому випадку форма минулого часу дієслова «бути» перекладається як *являла собою*, що є більш характерним для викладу українською мовою.

Прикладом перекладу конструкцій, що не є характерними для української мови, шляхом додавання компонентів є передача англійської одиниці *with the cholera* відповідною українською за допомогою введення додаткового слова *прихід*: *Now, with the cholera, they are more than ever anxious not to be burdened with useless girls* [11, с. 141]. – *Тепер, із приходом холери, вони як ніколи стурбовані тим, щоб не бути похованими разом із цими нікчемними дівчатами* [8, с. 143].

Вилучення – це така граматична трансформація, внаслідок якої в перекладі вилучається певний мовний елемент (нерідко це плеонастичне слово, словосполучення, член або частина речення). Воно застосовується, як правило, у разі передачі граматичних явищ, що відсутні в мові перекладу, або ж перекладу слів, слівосполучень, членів або частин речення, які є надлишковими. Наприклад: *I am sure we have many things to say to one another* [11, с. 123]. – *Я переконана, що ми маємо багато про що поговорити* [8, с. 124]. Вилучення зазнало англійське слово-зв'язка *at* та другорядний член речення – додаток *to one another*.

У наведених нижче прикладах перекладу було здійснено вилучення компонентів у результаті заміни, що спричинена розбіжностями української та англійської мов. Наприклад, у першому реченні словосполучення *with all your heart* було передано українською за допомогою орудного відмінка як обставина способу дії – *усім своїм серцем*, а в другому – *in a low voice* було перекладено таким же способом – *низьким голосом*. В обох випадках під час перекладу було вилучено прийменники *with* та *in*, використання яких у прямому значенні в цьому контексті є абсолютно недоречним: *You must love him with all your heart, my dear* [11, с. 203]. – *Ти маєш любити його усім своїм серцем, моя любя* [8, с. 205]. – *"He's still alive", said Waddington in a low voice* [11, с. 218]. – *«Він ще живий», – сказав Веддінгтон низьким голосом* [8, с. 218].

Комплексна граматична трансформація включає дві або більше простих граматичних трансформацій, наприклад, коли під час перекладу одночасно здійснюється перестановка та додавання. Цей тип перетворень становить найчисельнішу групу під час перекладу англійського художнього твору українською мовою, що пояснюється, головним чином, значними розбіжностями в граматичному складі обох мов і неможливістю обмеження здійснення перетворень для їх усунення з метою відповідності нормам мови перекладу лише на одному рівні. Наприклад: *For a moment she had a picture before her mind's eye of that beggar with the tousled head in the blue rag through which you saw the emaciated limbs...* [11, с. 132]. – *Деякий час перед її очима висіла картина того жебрака зі скуювдженою головою, замотаного в синій килим, через який виднілися його виснажені руки...* [8, с. 134]. Наприклад, словосполучення *had a picture before her mind's eye* перекладено з уточненням дієслова *have*; вилучено компонент *mind* як надлишковий у цьому випадку; під час перекладу словосполучення *in the blue rag* застосовано додавання з метою конкретизації – *замотаного в синій килим*; змінено активний стан англійського речення на пасивний – *through which you saw the emaciated limbs* – *через який виднілися його виснажені руки*.

Висновки. В результаті проведеного дослідження встановлено таку частоту застосування цих перекладацьких прийомів: додавання – 10,2%, перестановка – 13,5%, вилучення – 16,9%, заміна – 25,4%, комплексна трансформація – 33,9%.

Проаналізувавши частоту та специфіку застосування граматичних перекладацьких трансформацій, можна зробити загальний висновок, що в процесі відтворення художнього твору з англійської мови на українську переважно відбуваються перетворення на синтаксичному рівні, а саме – уподібнення, перестановки, заміна членів речення, перехід від зворотного порядку слів до прямого, зміна предикатів під час перекладу, перетворення активних конструкцій у пасивні і навпаки, членування речень, об'єднання речень, заміна типу синтаксичного зв'язку, опущення та доповнення. На морфологічному рівні, у свою чергу, застосовується заміна частин мови, граматична заміна числа, часу та подекуди словотворчі трансформації.

Водночас можна стверджувати, що на обсяг граматичних перетворень, спрямованих на досягнення адекватності та семантичної еквівалентності художнього перекладу, окрім суб'єктивних та об'єктивних чинників, суттєво впливають також чинні норми української мови. Тому ключовим складником професійної компетентності перекладача та запорукою якості залишається досконале знання рідної мови, її основ, особливостей і тонкощів, а також інформованість про сучасні тенденції, зміни та нововведення, що в комплексі і забезпечує створення якісного та адекватного перекладу будь-якого художнього твору.

Література:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва : Международные отношения, 1975. 238 с.
2. Волченко О.М., Нікішина В.В. Граматичні трансформації в англо-українському художньому перекладі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : «Філологічна»*. 2015. Вип. 54. С. 252–254.
3. Гришкова Н.В. Концепт як мовно-культурний феномен. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С. 187–193.
4. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
5. Комисаров В.Н. Теория перевода. Москва : Высшая школа, 1990. 80 с.
6. Латышев Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы ее достижения. Москва : Международные отношения, 1981. 198 с.
7. Мамрак А.В. Вступ до теорії перекладу. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 304 с.
8. Моем В.С. Розмальована вуаль. Харків : Книжковий клуб, 2016. 224 с.
9. Науменко Л.П. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську. Вінниця : Нова книга, 2011. 136 с.
10. Швейцер А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука, 1988. 364 с.
11. Maugham W.S. The Painted Veil. Київ : Знання, 2008. 287 с.

Shyshko A., Lukanska H. Grammatical transformations in literary translation

Summary. Every language is a deeply distinctive and specific phenomenon, possessing the features that distinguish and identify it from other languages. It is the core element of literature, means of imaginative reproduction of objects, phenomena, meaningful form and is characterized by imagery, emotionality, expressiveness, sometimes brevity. Each literary work represents a specific concept sphere, which creates a corresponding artistic world by means of language.

The direction of this research is defined by the understanding that the main tasks of a translator of any text, including literary one, are to achieve semantic equivalence and realizing the fact that the problem of translation transformations in general and grammatical ones in particular has been still relevant due to constant changes happening in the language of the original and translation and are reflected directly on the choice of the means of rendering, demand regular attention and careful study, aiming at improving the level of professional competence and achieving the highest quality of translation.

The aim of the research work is to detect peculiarities and regularities of grammatical transformation usage in the process of translation from English into Ukrainian of the S. Maugham's novel "The Painted Veil". The object of the research is grammatical transformations, the subject – peculiarities and principles of their implementation in the process of literary text rendering into Ukrainian taking into consideration its modern tendencies.

Transformations concerning grammatical structure of the utterance are applied mainly at the component equivalence level. In the result of the research conducted it has been defined the frequency of basic translation techniques application, namely, addition, replacement, omission, substitution, complex transformation. It has been proved that the scale of these transformations is conditioned by different subjective and objective reasons and factors, which are based on the principle of similarity and difference of the two languages. However, their aim remains the same – to overcome grammatical literalism.

Key words: literary text, concept sphere, translation transformation, substitution, replacement, omission, addition, complex transformation.